

DE SVENSKE FOGEDREGNSKAPER SOM KILDEMATERIALE FOR FINNMARKSK LOKAL- HISTORIEFORSKNING

AV

P. L. SMITH

FESTSKRIFT TIL J. QVIGSTAD 1853 4. APRIL 1928.

TROMSØ MUSEUMS SKRIFTER VOL. II.

Mens lokalhistorien som regel kan bygge på over tusen år gammelt jordbruk med et rikt materiale i gårdsnavn, skinnbrev, gamle skjøter og arveskifter som knytter sig til bestemte jordeiendommer ned gjennom tidene foruten på gammel bebyggelse og gamle bruksgjenstander, ennu levende tradisjoner og for de eldste tiders vedkommende på jordfund, er den lokalhistoriske forskning i Finnmark i alt vesentlig avskåret fra disse kilder. Visstnok har der vært gjort og vil der i fremtiden bli gjort arkeologiske fund av betydning for forståelsen av livet her oppe i henfarne tider, men jordbruket som er bæreren av tradisjon og kulturminner frem gjennom "de mørke århundrer" inntil skriftlige kilder av betydning fra 17-hundretallets begynnelse optrer, såsom kirkebøker, rettshandlinger og andre Optegnelser, er av så sen opprinnelse i Finnmark, at der er ingen hjelp å få, når det mest trenges. I det indre av Finnmark, i Kautokeino og Karasjok er fast bosetning med ordnet husdyrskjøtsel bare godt og vel 200 år gammel, og stort eldre er den neppe andre steder uten på særskilt gunstige plasser inne i fjordene. Vi har iallfall for Finnmarks vedkommende ingen forbindelseslinjer gjennom jordbruket fra 17-hundretallets begynnelse bakover mot vikingetiden. Desto viktigere er det derfor å utnytte de kilder som på annen vis kan finnes for å bringe historisk lys over mørke tidsavsnitt.

Det ligger i sakens natur, at så lenge den finnmarkske befolkning levde i usikkerhetens og ufredens tegn, er det vanskelig å finne noget å bygge lokalhistorie på. I det 13de, 14de og meget av det 15de århundre er Finnmark stadig utsatt for herjetog og plyndringer av russere og kareler. Den av tre riker foretagne beskatning var høist vilkårlig, uten orden og faste regler. Det gjaldt den norske så vei som den russiske og den beskatning som utøvdes av de svenske birkarler, siden ca. 1280 i de svenske kongers navn mot en liten avgift til kronen. For alle de interesserte parter gjaldt det å presse mest mulig ut av skatteobjektene, som idag var der og imorgen var forsvunne! Befolkningen var i stadig uro og i kamp for tilværelsen, alt var usikkert og rettsløst. Stundom blev store strøk av folket og lå øde hen til nye innflyttere tok de gamle steder i besiddelse. Man vet så lite om det, men dunkle minner om karelenes og andre voldsmenns plyndringer

og ødeleggelse av liv og eiendom lever dog ennu i mere eller mindre sannsynlige sagn, ofte knyttet til bestemte steder og navn. Lappiske stedsnavn sammensatt med garjel- og tsjude- har næsten hvert eneste som regel et sagn som forbinder det med karelers og røveres ugjerninger. Der tør kanskje ligge mere av historisk kjerne i disse sagn, enn man ofte antar.

Først fra midten av 16-hundretallet kommer der orden og system i skatteopkrevningen, som i form av skattemanntall og regnskaper avgir eksakte opplysninger om befolkningsforhold og meget annet av historisk interesse. Dette gjelder først og fremst de svenske fogedregnskaper. — Gustav I avskaffer birkarlens privilegium med hensyn til skatteopkrevningen i alle lappmarker og innsetter kongelige fogder som direkte sorterer under kronen og må avlegge nøiaktige, spesifiserte regnskaper, selv om disse fogder ofte selv var birkarler. Dette var sikkert også et ledd i Sveriges ekspansjonsplaner mot nord, på samme tid som birkarlens vilkårlighet og egenrådighet gjorde et systemskifte nødvendig. Det første fogedregnskap er fra 1553 og omfatter navn på skattyderne og spesifisering på skatten fra Theno, Affuewara (Avjovarre), Lemojerf och Carekes (Øvre Lakselvvann og Gargia, som kun nevnes i dette regnskap), Lapajerff (Lappajärvi) og Kwothekylla (Kautokeino). Skatten utgjør — etter samme takst som tidligere sies å ha vært brukt — 3 renskinn eller 3 mår eller 6 pund gjedder samt i ”gingerdh” (bidrag til fogdens og hans folks fortæring) 1 pund gjedder eller 1 renskrott av hver skattlapp. Sjølappene eller ”westersjølappene” er ikke spesifisert i dette regnskap. Der er kun satt op et overslag over den skatt som birkarlene har tatt i Finnmarkens f jorder til og med Kvæningen. Skatten skulde bestå av 2 alen nerst eller 3 alen forduk av hver lapp, men betaltes også i andre varer, renskinn, kobber, sølv m. m. I 1555 er der opsatt særskilt fortegnelse over skattskyldige sjølapper i Varangers lappmark omfattende kysten fra Varanger til og med Kvæningen, og fra 1558 er fortegnelsen utvidet til å omfatte alle sjølapper i Torne lappmark til og med Ofoten. Tysfjorden kom senere med kun i enkelte år og forsvinner etter 1563 likesom Ofoten og omliggende f jorder. I de første år av syvårskrigen (1563—70) faller fjordene syd for Kvæningen fra, men kom tilbake etter krigens ophør. Iallfall har man hvad sjølappene i Finnmark angår spesifiserte regnskaper for hvert år fra 1555 til og med 1607, undtagen for 1565. Etter freden i Knærød ophørte også formelt de svenske skattekrav på sjølapperne. Inntil Tessinafreden 1595 hadde sjølapperne fra Varanger til Lyngstuen dessuten vært skattskyldig, foruten til Norge også til Russland likesom lappene på Sørfjellet i byene Kautokeino, Lappajärvi, Avjovarre, Teno og Utsjok. Etter Tessinafreden blir Sverige utøver også av den russiske skattlegning. De svenske fogedregnskaper for Torne lappmark inneholder nøiaktige manntall og spesifiseringer på skatten fra de ovennevnte byer fra og med 1558 (samt fra 1553) til og med 1608, undtagen fra 1565. Regnskapene for årene 1609, 10 og 11 er borte, men så optrer atter sammenhengende regnskaper fra 1612 til og med 1620. Den norske skatt såvel av sjølapper som av de nevnte lappebyer på Sørfjellet har vel

vært innkrevet i det samme tidsrum, men regnskapene rinnes ikke hverken i ubrutt sammenheng eller så nøiaktige og fullstendige som de svenske. Den svenske administrasjon har vært den norske (danske) langt overlegen. Man har det første öpbevarte lensregnskap for Vardøhus fra 1567, ellers finnes regnskaper (dog ikke alle år) for årene 1593—1611. Særlig for fjelldistriktene er disse regnskaper høist ufullstendige og taper meget i interesse derved, at skatten er erlagt i penger, mens den svenske skatt i denne tid overveiende betales in natura. En flyktig sammenligning vil vise dette. Det norske regnskap for 1593 opfører 3 skattydere i Koddicken (Kautokeino) og 5 i Adner (Avjovarre). Det svenske regnskap for samme år har 15 skattydere + 1 lensmann i Kautokeino, 9 skattydere i Lappjärvi og 20 skattydere + 1 lensmann i Avjovarre. Av de i det norske regnskap opførte 3 i Kautokeino gjenfinner vi de 2 i det svenske regnskap, av de opførte 5 i Avjovarre gjenfinnes kun 3 i det svenske regnskap. — I 1596 opføres i det norske regnskap 3 fra Kautokeino og 9 fra Avjovarre, mens de tilsvarende tall i det svenske regnskap er 20 + 1 lensmann og 21 + 1 lensmann og dessuten 9 skattydere fra Lappjärvi. Man får uvilkårlig det inntrykk, at den norske beskatning av fjellbyene har hatt en temmelig løs og tilfeldig karakter. Den rettspleie som var, tillå de svenske fogder for fjellbyenes vedkommende, og i regnskapene under "sachörer" (bøter) finnes som regel opført navnet på den botfelte, forseelsen og den ilagte bots størrelse. Over sjølappene hadde de norske fogder jurisdiksjon. De svenske fogderegnskaper inneholder dessuten fortegnelse over innkjøpte skinn med angivelse (som regel) av hvem skinnen er kjøpt og pris enten i varebytte (det sedvanlige) eller i penger. Slike fortegnelser finnes i regnskapene så godt som hvert år fra 1568 til og med 1607. Disse opgaver har betydelig interesse særlig for fjellbyene, men der er ikke innkjøpt så lite skinnvarer hos sjølappene heller. Videre er det verd å nevne, at de svenske fogder gjennemgående har holdt nøie rede på sine folk. Om skatten ikke er blitt betalt, opføres årsaken: fattig og utgammel, krøpling, død eller rømt — til Westersjøen eller andre steder, ofte med nærmere stedsangivelse. Det er endelig å nevne, at der ofte i regnskapene forekommer notiser av både almindelig historisk og av spesiell kulturhistorisk interesse. Enestående er i så måte presten Canutus Martini Karelius beretning om sin reise sammen med fogden Reinhold Steger på hans skatteferd i 1615. Beretningen er vedlagt regnskapet 1615 og er ved professor K. B. Wiklund trykt i Norrland III (Stockholm 1909).

Skatteregnskapene 1612—1620 har som før nevnt kun interesse for de indre distrikter, Kautokeino, Avjovarre, Teno og Utsjok, likesom alle de senere svenske regnskaper. Fra 1621 til 1641 — den såkalte arrendetid — er skatten for Torne lappmark som for de øvrige svenske lappmarker bortarrendert for en viss sum, 295 daler og 16 øre, til Anders Pedersson. Arrendet svarte til hvad skatten skulde innbringe efter et gjennomsnittsmantall og efterat skatten var nedsatt fra 8 pund gjedder til 4 pund gjedder pr. helt mantall. Som erstatning for sin umak skulde arrendatoren få utøve kronens handelsrett med lappene, og den var vel ikke så lite

innbringende. Vi har ingen manntall og regnskaper fra arrendetiden. Anders Pederssons kontrakt var på 3 år og fornyedes 1624. Etter Anders Pederssons død 1626 overtok Kiönick Persson, som før hadde Kemi lappmark, også Torne lappmark. I 1634 blev Kemi og Torne lappmarker på nytt bortarrendert til Kiönick Persson og hans brorsønn Pär Andersson. I 1642 begynner fogedregnskaper på nytt med spesifiserte manntall, hvori også er angitt hvad skatten er betalt med, penger eller skinnvarer, og hvor meget. 1643 har også manntall, men herefter angis kun om der betales hel, halv eller andre brøkdeler skatt. Det som eventuelt betales in natura, regnes sammen i oversikten og spesifiseres herefter ikke for hver enkelt. Hel skatt beregnes fremdeles til 4 pund gjedder. For øvrig blir all beregning av skatt i varer borte efter 1646. Skatten erlegges fra 1642 i ordinær rente, tiende (hvorav halvparten går til prestenes og kirkenes underhold) og haksepalka (tollpenger og fraktleie for varene til Stockholm). Herefter er det kun de regnskaper som inneholder manntall, som har interesse. Efterat skatten 1652—55 har vært bortsatt til bruksforvalteren i Kengis, til hvem fogden Oluff Nilsson Krakkan har betalt 800 daler pr. år for Torne og Kemi lappmarker, finnes atter manntall for årene 1656—59 og formodentlig også for 1660, men jordeboken er ikke tilgjengelig, da den er medtatt av brand. Regnskapene for 1661—64 er antagelig brent, og for 1665 mangler regnskaper for Torne lappmark. I 1666 er skatten for Torne og Kemi lappmarker bortarrendert til brødrene Momma og befalingsmann Arendt Grrape for 800 daler. Regnskapene for 1667 og 1668 er likeledes uten manntall, men for 1669 og 71 opptrer atter manntall, likeså i 1674, 75 og 78. 1679 mangler manntall, men fra 1680 finnes manntall for hvert år utover til 1751, undtagen for 1689. I 1682 var manntallet i disse byer så langt nede, at der i Kautokeino og Avjovarre var 1 1/4 helt manntall i hver by representerende henholdsvis 14 og 9 skattydere eller "røker". En ny skatt kom til fra 1681, den såkalte lagmannsrente, og er av samme størrelse som haksepalka, 1 par lappsko eller "gemene handskor" av hver røk..

Det svenske skattevesen, som var bragt i mønstergyldig orden av Gustav I og hans efterfølgere, kom i forfall utover 16-hundretallet, inntil det atter mot århundrets slutning, særlig fra opprettelsen av den nye jordebok 1695, igjen kommer i fast og god orden. Fra 1642 yder de opførte manntall, selv om der er mange lakuner, god støtte for lokalhistoriske undersøkelser, skjønt de vesentlig kun inneholder navn. Helt i mørke ligger tiden 1621—41, og av dem som stod i manntallet 1620, er der kun nogen ganske få tilbake i 1642. Frem mot 16-hundretallets slutt blir det rikeligere tilgang på andre kilder. Først og fremst kommer "domböckerna", rettsprotokollene, til fra 1691, og fra 1723 har man for Kautokeino kirkebøkerne å ty til.

Efter den givne oversikt blir det først og fremst spørsmål om hvilken verdi de svenske fogedregnskaper i tidsrammet 1553—1608 kan ha for undersøkelser av Finnmarks lokalhistorie forsåvidt angår det lappiske folkeelement i almindelighet

og for de indre trakter, Kautokeino, Avjovarre, Teno og Utsjok i særdeleshed. Videre kan der også bli spørsmål om, hvorvidt de kan være til hjelp ved undersøkelser angående lappene i Troms fylke i det nevnte tidsrum. Ovenfor er allerede omtalt, at regnskapene etter 1608 til 1751 kun har interesse for de indre trakter og er selv for disse av temmelig begrenset verdi før fra 16-hundretallets slutning. Der vil kunne reises den almindelige innvending, at et tørt regnskap med opregning av tall og navn fra år til år vanskelig kan tenkes å ha nogen større verdi for den historiske forskning. Herpå beror det kanskje for en del, at de har henligget forholdsvis upåaktet i det svenske kammerarkiv. Der er dog forskere som har hatt øie for deres betydning, særskilt Isac Fellman, som i sitt verk: "Finska lappmarken och lapparne", har samlet meget stoff fra disse regnskaper, særlig vedrørende Kemi lappmark. Likeså har professor Oscar Alb. Johnsen anvendt dem en del i sitt verk "Finmarkens politiske historie", og fremfor alt skylder jeg å opplyse, at det er de to fremragende lappologer rektor Qvigstad og professor Wiklund som har henledet min oppmerksomhet på de svenske fogedregnskaper som kildemateriale for Kautokeinos lokalhistorie.

Det er klart, at jo sparsommere kildene flyter, desto verdifullere blir de som er, selv om de ikke er så rikholdige. I et tidsrum, hvor man står omtrent blottet for eksakte opplysninger, vil alt eksakt materiale bli nyttet til det ytterste, ja faren er der for å utnytte det for sterkt. Herpå beror først og fremst de svenske fogedregnskapers verdi: de optrer i en tid som ellers er såre fattig på eksakte Optegnelser. De samtidige norske regnskaper er så ufullstendige, at de i høiden kan tjene som korrelat og utfylling av de svenske regnskapers oppgaver. En nærmere undersøkelse av disse siste godtgjør, at deres verdi imidlertid er mangeartet og omfattende.

Først og fremst er å nevne de personnavn på skattyderne, de inneholder. Den omstendighet, at der er tatt med personer i listene som av en eller annen grunn ikke har betalt skatt (p. gr. a. fattigdom, alder, rømning fra byen o. s. v.), forhøier deres verdi, så de iallfall tilnærmedesvis kan gi et temmelig sikkert begrep om vedkommende bys eller grends lappiske befolkning, om man multipliserer manntallslisten med 5 eller 6. (Den første egentlige folketelling i Kautokeino, manntalls lengden for 1741, svarer til ikke fullt 6 personer pr. manntallsført skattyder.) Manntallet viser en merkelig konstans fra år til år, og hvor dette ikke er tilfelle, kan man temmelig sikkert gå ut fra, at uår, nødstilstand, ufred eller andre skjebnesvangre hendelser har inntruffet. I denne forbindelse kan som eksempel nevnes, at av manntallet for Kautokeino by i 1553 inneholdende 8 skattydere, er der kun 1 tilbake blandt de 5 som står opført for 1558, av 6 i manntallet 1553 for Lappajärvi er der ingen tilbake i 1558, men 4 nye navn, av 11 skattydere i Avjovarre 1553 er der kun 6 tilbake i 1558, og 12 nye. Så store endringer i manntallet er ellers uten side-stykke. — Av de 7 forsvunne fra Kautokeinobyen dukker 4 senere dog leilighetsvis opp igjen, og 1 av de 6 forsvunne fra Lappajärvi blir fra 1560 en stadig skattyder, av de 5 forsvunne fra Avjovarre kommer de 2 senere igjen. Det vanlige er dog,

at man kan følge skattydere i årrekker gjennom manntallene, og der er en rekke eksempler på personer som har betalt skatt i over 30, ja op til 40 år i trekk og til slutt så blir fritatt på grunn av alder og skrøpelighet eller fordi de har sønner som står i skatten. I nogen grad kan skattemanntallene være til erstatning for kirkebøker — dels således at man vet, at de som første gang optas i manntallet, har fylt 17 år, dels således at man av efternavnene kan finne ut sønnene og således i nogen grad følge slekten nedover. En annen spesiell interesse knytter sig til selve navnenes form, først og fremst til navn av lappisk opprinnelse. Det viser sig at lappiske fornavn forekommer temmelig hyppig i fjellbyene til omkring midten av 16-hundretallet, avtagende dog fra omkring 1600, mens de lappiske farsnavn holder sig lenger. De første lappiske familienavn optrer i regnskapene først omkring 1670—80, fra først av kun noen få, men de blir stadig flere og flere utover første halvdel av 17-hundretallet. Disse familienavn er ofte omdannede fornavn og optrer samtidig som det går av bruk å anvende lappiske fornavn (f. eks. Sara, Sombio, Päivio, (Peifue), Hanas, Spein, Guttorm, Päre, Eira o. s. v.). At fogdenes nøiaktighet, særlig når det gjelder navn, ikke alltid er å stole på er klart — de skriver ofte samme navn på mangfoldige måter (cfr. Kautokeino i uttallige variasjoner!), men det kan på den annen side ikke bero på helt tilfeldige årsaker, at familienavnene fra et bestemt tidspunkt litt etter litt siver inn, mens tidligere kun farsnavnet har vært anvendt. Enkelte familienavn bærer preg av økenavn, som er påsatt av fogden eller andre, men de er forholdsvis få. Lenge før familienavn blev brukelig, forekommer i Kautokeino manntall, første gang 1582, navnet Håkon Skedh, som nærmest kan tenkes å være et slags økenavn (svensk skedh = ske). — En nærmere undersøkelse av navnene vil antagelig være av ikke ringe interesse og kan bl. a. muligens kaste lys over kristendommens eller kristendåpens utbredelse og forholdet til norsk og svensk eller finsk kulturmiljø i det hele i denne tid. Det tør neppe antas, at en prest har døpt med genuint lappisk navn. I Kautokeino ser man tydelig prestenes innflytelse på navneskikkene ved overgangen fra svensk til norsk embedsforvaltning ca. 1755.

Men skatteregnskapene inneholder mere enn navn; de forteller også, hvad hver enkelt har betalt i skatt. Det viser sig, at skatten overveiende av fjellappene, men også i stor utstrekning av sjølappene, er betalt med varer. Disse er av mangfoldig art, men mest almindelig har fjell-lappenes skattydere betalt med pelsverk (bever, mår, rev av alle slag, ulv, jerv, oter o. s. v.) ved siden av renskinn og tørre gjedder, mens sjølappene foruten med penger i stor utstrekning har betalt med forskjellige slags tøier, med oter- og revskinn, gammelt kobber o. s. v. Der må her gjøres gjeldende et dobbelt synspunkt. — For det første: hvad vilde fogdene (resp. kongene) helst ha? Og for det annet: hvad hadde folk å betale med? — For der hvor intet er, har selv keiseren (resp. Nils Oravain) tapt sin rett. Å dra slutninger fra det som betales i skatt, direkte til skattydernes hovedsakelige næringsvei, må man derfor være varsom med, spesielt når det gjelder sjølappene. Det sikre er iallfall, at de

tross forbud har nok handelskarer fra kysten drevet tuskhandel både i de danske fogders følge og ellers. Men denne handel har neppe vært av større omfang før ut i 16-hundretallet, da birkarlenes handelsprivilegier litt efter litt gikk helt overstyr. — Med pelsverket blir der dog holdt streng justis, og får fogden greie på at lappene har solgt til andre, det være sig renskinn eller pelsverk, vanker der bøter. Fogden må også søke å berge sitt eget skinn, for når det blir lite av skinn å få kjøpt, som f. eks. i 1570, må han skaffe sig bevidnelse underskrevet med bomerker av 2 lapper i hver by i Torne lappmark for at der ikke var mere skinnvarer å erholde. Det varierer ganske sterkt med tilgang på pelsverk år om annet, men det ser ut som skinnhandelen tar et opsving efter 1571, da varebytte blir innført som det vanlige. I 1571 blir skinnene vesentlig byttet med nerst og forduk. Prisene var ikke høie. 1 hvitrev for 1/2 alen nerst, 1 svartrev for 1 alen nerst eller 2 alen forduk, 1 bever for 4 alen nerst eller 8 alen forduk, 1 korsrev for 6 alen forduk o. s. v. I en priskurant, Joen Jonssons regnskap for 1558, finnes opført følgende priser: Mår pr. stk. 1 mark, jerv 2 mark, gille ulver 2 mark, gille bjørner 2 mark, ringe ekornskinn 12 øre pr. timber (40 stk.), gode ekornskinn 2 mark (16 øre) pr. timber, gille oterskinn 2 mark. I 1568, 69 og 70 er prisen på bever 4—6 mark, korsrev 4—6 mark, svartrev 7 lodd sølv, bjørn 4—5 mark.

I 1573 optrer som byttevarer for første gang vadmél, smør, hamp og økser. Behovet av hamp må antagelig henge sammen med garnfiskets utvikling. Vadmél tyder på, at kofter kommer i bruk. Nerst (klæde fra Naarden i Holland) er nok bare blitt brukt til pynt og huer. I 1573 kom der ved bytte med pelsverk 12 alen vadmél til Kautokeino, 14 alen til Lappajärvi og 18 alen til Avjovarre. Smør forutsetter at brød (kaker) er kommet i bruk. Brød forekommer dog først i 1577 som byttevare. For årene 1578—81 gir regnskapene ingen sikre opplysninger om skinnkjøpene. Byttevarene er i de følgende år vesentlig hamp, vadmél, smør, brød og en og annen øks. I 1583 får fogden ingen skinn kjøpt og må, som i 1570, skaffe sig en bevidnelse undertegnet med bomerker på, at der ikke finnes pelsverk; alle pelsdyr synes utdøde. Fogden har både lokket og truet, men uten resultat. Skrivelsen inneholder samtidig klage over fogden Nils Oravains hårde fremferd, og resultatet blir at han suspenderes for en rekke år. Det samme år blev der levert ytterst få skinn som skatt. 1585 er uten skinninnkjøp, og i 1586 er likeledes nesten ingen kjøpt. 1589—91 blir der igjen gjort betydelige innkjøp av skinn, vesentlig ved varebytte. I 1603 forekommer mel som varebytte og kun da. 1607 er det siste år med opgave over skinninnkjøp. Det er sannsynlig, at innkjøpene av skinn har avtatt betydelig eller ganske ophørt. Av de antydninger her er gitt, vil det fremgå at skinninnkjøpene ikke frembyr så lite av interesse spesielt for belysning av forholdene i fjelldistriktene. Sjølappenes forhold sier de derimot lite om, da forholdsvist få skinn er kjøpt ved kysten. En spesiell interesse knytter sig til de ovenfor omtalte bomerker (lappisk: muora-namak).

De vidnesbyrd om fogdenes rettspleie som, hvad lappebyene på fjellet angår, finnes nedtegnet under "sachörer" (bøter), er den del av regnskapene som, om enn kun antydningvis, kan gi innblikk i folkelynne og befolkningens moralske standpunkt. I fogden Nils Oravains regnskap for 1589 heter det: "Efther thet är befallert aff K. Maj. och denn adle herrenn hr. Hogenskjöld på Stockholms slott sagth haffuer den 12. Sept. 1589, deth herefter skall hålles rettegångh hele lapmarch licksom i Norlandenn derfore will lagmant haffue aff allt sachörer 73 part som der faller nu tilkommende år anno 90 och på den tidh dhå ähr Undherlagmann, foughtenn birchkarlerna sampt och dem lappar, som äro förordnadt tillatt bisitie udi rättgång med tilstådes när som lappernas sach skulde forhöres." Til tross for denne forordning vedblev dog rettspleien i Torne lappmark faktisk å tilligge fogdene til henved midten av 16-hundretallet, skjönt underlagmannen nok hadde anledning til å holde ting, om han fant det nødvendig. At fogdenes justis både var vilkårlig og tilfeldig er vel sannsynlig, men allikevel har vel fogdenes rettspleie, som avløste birkarlenes herrevelde, betegnet et stort fremskridt. Til fogdenes hjelp, både for å holde rede på manntallene og for å holde orden forøvrig, innsattes lensmenn, i Kautokeino fra 1579, i Avjovarre fra 1586 og i Lappjärvi først fra 1600. Lensmennene hadde skattefrihet, men forøvrig ingen lønn. Først ifra 1692 er der dansk lensmann i Kautokeino, fra 1695 i Avjovarre.

Går man igjennem fortegnelsene over "sachörer", viser det sig at de fleste bøter er ilagt for ulydighet (olydne) — det vil vel si mot fogden eller de kongelige befalinger. Ulydigheten bestod antagelig oftest i at man overtrådte fogdens forbud mot å drive handel før han kom, eller i at man drev handel med folk det var forbudt å handle med. Meget ofte anføres ikke forseelsens art, og antagelig er det også ulydighet saken gjelder. I 1560 får en mann i Avjovarre bøte 2 1/2 lodd fordi han hadde solgt utvalgte renskinn til russerne. I 1569 blir 4 mann fra Avjovarre ilagt bøter fordi de ikke var til stede (nemlig hos fogden) i rett tid! For legemsfornærmelser og voldshandlinger ("blodvite" og "blånad") må 3 mann i Avjovarre bøte i 1554, samme år må en mann i Kautokeino bøte for "blodvite". Der må ha hersket mindre godt forhold mellom grannene, særlig i Avjovarre, for lapper å være. En kvinne i Kautokeino får i 1563 bøte for å ha slått en annen med øksehammeren! I 1571 får også en mann i Kautokeino bøte for overfall. Disse tilfelle av vold og overfall passer lite med lappisk lynne som vi kjenner det fra våre dager, og kunne tyde på islett av annet folkeelement. For tyveri er kun en eneste gang ilagt bot i hele perioden 1553—1608, nemlig en mann som i 1561 har røvet en død ren. Derimot er der 2 ganger ilagt bøter fordi en har beskyldt en annen ubevislig for å være tyv. Ærligheten må ha stått ganske høit. Ommerking og tyveri av levende rener, som senere skulde bli så almindelig, finner man efter "domböckerna" først begynner å ytre sig på 17-hundretallet. Det ligger nær å slutte, at forholdene var så enkle og gjennemsiktige, renflokkene så små, at fristelser i den retning ikke forelå. Vilken var der nok av, og den var allemanns eie for den som bare

kunne få tak i dem. Den hos lappene rotfestede forestilling om tyveri av døde ting som den største skjensel, ser man her har sin fulle makt som en uskreven lov og uavhengig av kristelig moralopfatning. For hor og "lönskeläge" forekommer bøter et par ganger. I 1568 blir 2 mann ilagt bøter for å ha "ohelgat" sabbaten. Der forekommer ingen straff for avguderi.

I årene 1596—1606 står ingen "sachörer" opført i regnskapene, i 1607 derimot har en mann ved navn Oloff Enarsson i Kautokeino fått bøte 10 ren, fordi han har "styrckt jutharna" imot laksefiskerne i Alta elv og "elliest brukat otilbörlig munn". Den samme mann er nok en mektig og fremstående herre; han har stått i manntallet helt fra 1575, i 1612 blir han lensmann og er det i 2 år. I 1615 forsøkte han å lure fogden, forteller Canutus Martini Karelius, som også beretter at han året før hadde faret med lureri og angrepet fogden med "oquedens och lastelige ord". Fogden hadde nok liten lyst til å legge sig for meget ut med ham, da han var utropt for å være en stor trollkarl og da hele byen gikk i forbønn for ham.

For forbrytelser av grovere art er ingen mulktet, men en mann, Arnitza Olsson, sees sterkt mistenkt for mord eller drap, uten at vi vet noget om at saken blev videre forfulgt. Han blev i 1592 nektet å avlegge ed på at han ikke hadde voldt sin tjenestepikes død, og måtte derfor bøte 3 1/2 daler og 1 ort. —Dette er det eneste tilfelle av graverende art som forekommer i hele perioden. Ganske anderledes er det billede av det moralske liv vi får fra slutten av 16-hundretallet og fra rettsprotokollene fra første halvdel av 17-hundretallet.

Der kunde ennu være adskillig å nevne ved fogedregnskapene av detaljer som har sitt store verd, men det vilde føre for vidt å gå nærmere inn på dem i denne oversikt. Det anførte tør være tilstrekkelig til å vise, at man særlig for annen halvdel av det 16de århundre gjennom de svenske fogedregnskapers opgaver skimter de faste konturer for opbygning og fremstilling av det liv som førtes både ved Finnmarks fjorder og inne på de store fjellvidder; det dukker op av tåkeheimen og kommer inn i historiens dagskjær, selv om der ennu blir ganske fritt spillerum både for fantasi og divinisasjonsevne. Der er blitt faste konturer i landskapet, som derved får liv og virkelighet. Der er samtidig gitt holdepunkter for tilbakeskuen i tiden og utsiktspunkter fremover over de veier utviklingen tok i det 17de århundre da kildene fremdeles er sparsomme, inntil man fra omkring 1700 kan føle sig på forholdsvis trygg historisk grunn med et mangeartet og rikholdig materiale.